

Биљана Рајчинова-Николова

Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје
Институт за македонска литература, Скопје
b.rajchinova-nikolova@iml.ukim.edu.mk

ДОКУМЕНТАРИСТИЧКАТА ПРОЗА И ПУБЛИЦИСТИКА НА ЈОВАН ПАВЛОВСКИ

**(изворен документ на времето и непосредно сведоштво за дел од
нашата историја)**

Клучни зборови: Јован Павловски, документаристичка проза, публицистика, историја – историско, факција – фикција.

Животната и литературната биографија на Јован Павловски

Јован Павловски, како ретко кој автор, не само што веќе седум децении е присутен на македонската книжевна сцена, туку, речиси, подеднакво е успешен и во различни(те) книжевни жанрови: поезија, расказ, проза, документаристика, публицистика. Имено, Павловски како припадник на третата генерација современи македонски автори е познат поет, раскажувач, писател, но и зантригиран документарист и публицист, кој своето креативно љубопитство, големо искуство и творечка енергија, ги потврдува, пред сè, како автор за возрасни, но пројавува интерес и како автор за деца и млади. Без разлика дали Павловски своето авторско креативно љубопитство го насочил кон децата и младите или пак кон возрасните, тој во своите дела ја собира историјата во едно единствено време – македонско време. Оттука, читателот што денес добро ги познава литературните, документаристичките и публицистичките дела на Павловски тешко дека ќе утврди дали една од овие активности за него е главна, а другите

споредни. Тука, пред сè, би го нагласила и неговиот неоспорен талент, широката наобразба и своевидниот култ кон знаењето што тој го негува во сите сегменти на своето творештво, и би се надоврзала на Милан Ѓурчинов, кој вели: „творечките заложби на Јован Павловски на планот на поезијата, расказот, романот, *документаристичката и публицистичката* се под знакот на истражување и откривање на нови мотивско-тематски и стилско-изразни можности, кои како остварен резултат во современата македонска литература имаат видно место“ (Ѓурчинов *Курзив Б.Р.*). Следствено, станува збор за несекојдневна личност што ја обележува не само македонската туку и светската книжевна сцена од втората половина на 20 век и првата деценија на 21 век. Имајќи ги предвид неговите најнови дела, како поет за деца и младина *Река-а-а!*, 1996, како поет за возрасни *Две поеми*, 2010; како раскажувач *Семејни иверки* (2004), како писател за деца и младина *Значка* (1978, роман, годишна награда на Радио Скопје за најдобра книга за млади), како писател за возрасни *Град, години, луѓе*, 2009 и како публицист *Македонија, минато, историја, сегашност, ИНФО* (2005, заедно со Мишел Павловски¹), сигурни сме дека и натаму ќе ја предизвикува љубопитноста на читателите. Павловски како поет е еден од најсуптилните лиричари на македонската поезија од почетокот на 60-тите години на минатиот век, и како што вели Милан Ѓурчинов „Павловски е и животно непосреден и минуциозно егзактен и меланхолично замислен, и самоироничен и сето тоа преку еден наративно интониран поетски ракопис во кој вербалниот попартизам ја открива не само смислата за откривање на детаљот туку и автентичната психолошка диспозиција“ (Ѓурчинов, 2008: 19). Павловски, како раскажувач не е ниту патетичен сведок ниту пак целемудрен морализатор, кој ги следи преживеалиците на своите јунаци. Расказите се жив, најнепосреден отпечаток на едно големо време на жртвување за националните и на социјалните идеали, во кои има и нешто документаристичко што ја потсилува и локацијата на настаните што се предмет на раскажувачка обработка (Тетово, тетовскиот крај, Кичево, Гостивар, итн). Како прозен писател (а во прозата неговата постапка ја одредува животниот податок и документот), Павловски главно ја следи

¹ Мишел Павловски е син на Јован Павловски, доктор по театрологија, професор и научен советник во Институтот за македонска литература, Скопје, УКИМ во Скопје.

традиционално-реалистичката програма, внесувајќи во неа по некој елемент на психолошко задлабочување и нијансирање во оцртувањето на ликот и на ситуацијата односно „објективизирајќи го своето раскажување и со извесна документарност, извесна историска и човечка емпирија“ (Друговац 1996: 54). Павловски, главно го евоцира минатото, и ѝ се оддолжува на достоин начин на историјата, независно дали се тоа теми од Револуцијата или пак од изградбата по ослободувањето на земјата.

Имајќи ја честа по повод 70-годишнината од неговото творештво (имајќи предвид дека како поет на македонската книжевна сцена се јавува во 1955 година во списанието *Млада лиџераџура* и *Млад борец*, а во 1957 година во списанието *Разгледи* ги објавува и песните „Препознавање“ и „Пред спиење“), пред сè, би сакала да ја истакнам, односно да ја потенцирам важноста и значењето на неговата животна и литературна биографија. Павловски е роден на 10 септември, 1937 година во Тетово, а по дипломирањето на Филозофскиот факултет во Скопје, на Катедрата за македонска и југословенска книжевност, работел како новинар во Радио Скопје. Бил уредник во „Нова Македонија“ и нејзин дописник од Париз и од Москва, потоа главен и одговорен уредник на месечните списанија „Македонско време“ и „The Macedonian Times“, вонреден професор по теорија и практика на новинарството на Интердисциплинарните студии по новинарство на Универзитетот „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје, и е главен уредник на првата општа македонска енциклопедија, „МИ-АНОВА енциклопедија“ (2006). Член е на Друштвото на писателите на Македонија од 1962 година, и негов претседател во три мандати (1992–1994, 1994–1996, 2007–2008), како и член на Македонскиот ПЕН-центар.

Павловски своето поетско перо за возрасни го потврдил во 1962 година, кога ја објавува и првата стихозбирка *Август*, по која следуваат и *Медеја* (1969); *Иденџиџиџиџи* (1974); *Оксидирања* (1983); *Прераскажување на ениџиџиџиџи* (1985); *Сџирогосџа на живењеџиџи* (1988); *Мениџален џросџор* (1990); *Преџознавање: Зрело доба* (1993); *Последниџе 48 часа на џрофесорџи џо исџориџа* (1993); *Сџварна џромена* (1996); *Одработџен сџрав* (1999); *Повлекување на сџварносџа* (1997); *Поџзиџа* (1998); *Кревкоџиџи џело на Кирил Пеџчиновиџ* (2000); *Сџравџиџи на џрофесорџиџи* (2001); „Заминување на старецот“ и „Наспроти сџ, останувам општ!“ (од книгата *Две џоеми*, 2010), во кои се забележува тематско свртување кон прашањата за идентитетот, за смислата на човековото постоење и каузал-

(Друговац, 1986: 354), додека пак Лорета Георгиевска–Јаковлева посочувајќи ги различните одредувања на романите за возрасни на Павловски (модерен, постмодерен, фрагментарен, политички роман, стварносна проза), за неговата проза за возрасни констатира: „Искористувањето на постапките на *сйварноснајџа ѝроза*, какви што се: колоквијализацијата на јазикот, критичките тонови и бројните интертекстуални и интердискурзивни стратегии, даваат врвен резултат. Неговите романи се сложена, најчесто линеарна, но секогаш фрагментарна структура, што овозможува стилска конотативност и поливалентност. Оттука, таа едноставност повеќе би ја виделе како блиска на постмодерната демократизацијата, која подразбира рамноправност на жанровските облици и пропуштање на популарното во т.н. високоестетски форми“ (Георгиевска – Јаковлева, 2008: 12-13). Но тука би сакала да нагласам дека Павловски колку и да е имагинативен писател, пред сè е хроничар – документарист, публицист (неговата публицистика има документарен карактер со логички анализи, свртена, главно, кон самобитноста на македонскиот народ), со свое име и презиме, па во трудот ќе се фокусирам, односно ќе зборувам за неговата документаристичка проза и публицистичка дејност. Несомнено, објавил повеќе документаристички и публицистички дела, што се резултат на неговиот ентузијазам на трудот вложен во пребарувањето низ фактите на сè уште недоволно расветлените прашања, на желбата да проникне подлабоко во суштината на нашето минато и на нашата сегашност, да потсети на настани што навистина се случиле, како и на решеноста своето новинарско љубопитство да го упатува колку на изминатите години толку и на денот што штотуку изминува. Својата литературна, документаристичка и публицистичка работа Павловски ја остварува на линијата на која овие три области можат да имаат допирни точки. Тој своевиден спој го прават фактографските елементи, документарниот карактер на изложената материја, каде што „појдовна точка е конкретниот податок и чистата бројка“ (Павловски, *Нова Македонија* од 31 март 1977).

Павловски, за кој многумина велат дека е еден од најсуптилните лиричари на македонската поезија од почетокот на 60-тите години и чиј прв роман „содржи нарација со радикален критички гест“ (Ѓурчинов, 1969: 45), високо е вреднуван од критиката, наградуван е со престижни кни-

жевни награди³, а за вредностите на неговото дело дадени се позитивни оценки од страна на авторитети на македонската литературна критика (како Миодраг Друговац, Милан Ѓурчинов и др.). Ѓурчинов пишува: „Често поетите во поновата македонска книжевност се огледуваат и во романот, како и во другите прозни жанрови, но мошне често тоа се случува по цена на истенчени врски со стварноста и со пошироките рамки на светот и општеството во кое живееме. Кај Павловски, како што со право е истакнато, романсиерскиот зафат ја избегнува поетизацијата и лиризмот, одбегнувајќи ги метаформите и симболите. Авторот оди директно кон податокот, документот, кон горливата современост зафатена со нејзините сурови и сирови видови“ (Ѓурчинов, 1969: 48). Додека, пак, Друговац смета дека: „може да му се упатат низа забелешки, посебно таму каде што брзината на фељтонистот и ракописот на публицистот претежнуваат над убедливиот белетристички зафат, но никако не може да се одрече дека со него во просторот на современиот роман со многу едноставна уверливост продре живата, непревриена, веристички зазбивана стварност на нашите дни. Со тоа во нашиот роман е подвлечена една нова линија што ги откри неговите нови можности за соочување со современиот живот, токму со оној што на македонската проза со години ѝ недостасуваше“ (Друговац, 1979: 87). Павловски е застапуван во мноштво избори и антологии, а неговиот разновиден творечки опус во посебни книги и во антологиски и па-

³ Павловски е трикратен добитник на наградата на Радио Скопје за најдобра книга за најмлади (*Мишо шио шо-о*, 1972; *На сийе свейски сирани само Ани, само Ани*, 1980; *Значка* 1978); добитник е на прва награда на конкурсот на ИК „Наша книга“ Скопје; на Рациново признание за романот *Тоа Радиовце во кое ѝаџам олабоко*; во 1998 ја добива наградата „Стале Попов“ на ДПМ за романот *Проверка на слободаџа*; добитник е на наградата за публицистика „Мито Хаџивасилев – Јасмин“ (за делата *Бев со нив* и *Судењаџа како ѝоследен ѝораз*); наградата „13 Ноември“ што ја доделува Град Скопје за делото *Тийо во Македонија*, како и наградата „19 Ноември“ – награда на град Тетово, а за романот *Сок од ѝросџаџа* во 1991 година ја добива наградата на КПЗ на Македонија за најчитана книга. Понатаму, наградата „Крсте Мисирков“ за животно дело, наградата на НИП „Нова Македонија“ за животно дело, прва награда „Крсте Мисирков“ на Здружението на новинарите на Македонија, наградата „Поетско жезло“, годишна награда на неделникот „Пулс“ (двапати), како и Златно перо за превод на поезијата на Ајги. Добитник е на Гоцева повелба, признание Духовен воин, Златна плакета на град Тетово. Одликуван е со Орден на Републиката со сребрени зраци, а е и Почесен граѓанин на Радиовце, Тетовско.

норамски избори е преведуван на: руски, англиски, француски, германски, италијански, српски, српско-хрватски, бугарски, албански, турски, грчки јазик. Оттука, македонската литература, документаристика и публицистика навистина може да се гордее со една ваква поетска, писателска и документарно-публицистичка величина.

Документаристичката проза⁴ и публицистика⁵ на Павловски

Документаристичката проза на Павловски ја сочинуваат делата: *Гемциџиџе* (1977), *Свездена ѓрашина* (1978), *Огнено семејство – Сјомени на Лика Чојова* (1979), *Ние на Тајковинаџа љ должиме се, а џаа нам ниџиџо!* (1979), *Судењаџа како џоследен џораз* (1978), *Кажувања* (1980), *Блиско сонце* (1988), а неговата публицистика ја сочинуваат: *Монографија на Теџово* (заедно со Живко Стефановски, 1964), *Монографија на „ТЕТЕКС“* (заедно со Томе Серафимовски, 1965), *Бев со нив*⁶ (1977), *Теџо во Македонија*⁷ (1979), *Од онаа сџрана на границаџа* (1983), *Од џрвична идеја до држава* (1993, соавтор: Мишел Павловски), *Исџорискиот конџинуџиџеџи на имеџо Македонија и Македонџи* (1993), *Овде и денес – Македонија* (историски практикум, соавтор: Мишел Павловски, 2000), *Факџи за Македонија* (2005, заедно со Мишел Павловски), *Facts about Macedonia* (2005, на англиски, заедно со Мишел Павловски), *Македонија, минаџо, исџорија, сегаџностџ, ИНФО* (2005, заедно со Мишел Павловски). Токму ваквиот широк опус на документаристичката проза и на публицистичката дејност на Павловски ме поттикна да го промислам тој дел од неговото творештво, и тоа преку делата како што се *Блиско сонце* и

⁴ Документаристичката проза е информативна и се темели на вистината, на факти, историски документи, автентични историски настани и места, и дава широка можност читателот да ја осознае вистината за едно драматично и несреќно време. Важно е да се напомене дека кај документаристичката проза на Павловски се забележува и одреден авторски ангажман – книжевно обликување на фактите.

⁵ Во публицистичките дела нема научноистражувачка работа и нема интервенции на собраниот материјал, кој како таков (изворен) се објавува. Во конкретниов случај публицистичките дела на Павловски имаат документарен карактер и свртени се, главно, кон самобитноста на македонскиот народ.

⁶ За ова дело ја има добиено наградата „Мито Хаџивасилев – Јасмин“.

⁷ За ова дело ја има добиено наградата „13 Ноември“ на Град Скопје.

фелџтонот⁸ *Гемциџиџиџе*⁹, кај кои на места се среќаваат литературно обликувани пасуси што придонесуваат за пластичност во прикажувањето, за надминувањето на сувопарното документаристичко изнесување. Понатаму преку делата *Огнено семејство – сџомени на Лика Чоџова*, фелџтонот *Судењата како џоследен џораз*¹⁰ и фелџтонот *Кажувања*¹¹, како дел од документаристичката проза и преку делата *Тџџо во Македонија* и *Бев со нив* како дел од публицистичката дејност, но и настаните во сите нив и тоа како настани што се дел од нашата историја, идентитет и егзистенција. Целта на Павловски, низ овој широк документаристички и публицистички опус е на еден читлив начин да ни претстави дел од историјата на Македонија, односно да ја запознае пошироката јавност со мноштвото досега недоволно обработени прашања од нашата историја за Илинденскиот период, за периодот помеѓу двете светски војни, за времето на борбата и Револуцијата, и за времето по ослободувањето. Павловски во документаристичките дела, проникнувајќи во траумите на македонската опстојба и допирајќи ја егзистенцијалната состојба на македонскиот човек, ја предава целокупната политичка и морална атмосфера, како и пошироката мисла на вооружената, социјалната и политичката борба на македонскиот народ за својата национална слобода. Додека, пак, во публицистичките дела, што произлегуваат од една одредена општествено-политичка-културна средина, ги следи промените во таа средина и активно ни го пренесува нејзиниот развој, а Павловски тоа го прави преку внесувањето документарна граѓа (избрана на начин што е адекватен за постигнување на целта). Документот е инкорпориран во делата, а преку нив и во создавањето, поимањето на националниот идентитет.

Имено, во центарот на вниманието во документаристичката проза (во делата) е поставена главната тема – борбата за национално, социјално и

⁸ Фелџтоните на авторот најчесто се фундирани врз изјави што тој непосредно ги запишал или ги собрал од различни извори – од печатот, од автентични извори за судските процеси и од други историски документи. Тоа се фелџтони во кои зборуваат учесници и сведоци на историските настани.

⁹ Фелџтонот *Гемциџиџиџе* во весникот *Нова Македонија* има излегувано во текот на јануари и февруари во 1980 година.

¹⁰ Фелџтонот *Судењата како последен пораз* во весникот *Нова Македонија* има излегувано од 10 мај до 14 јули во 1976 година.

¹¹ Фелџтоно *Кажувања* во весникот *Нова Македонија* има излегувано во продолженија во текот на 1979 година.

политичко ослободување. Од ваквата поставеност на темата произлегуваат и другите крупни теми во неговата документаристичка проза, како што се темите за револуцијата и НОБ; за гемициството и пожртвуваноста; за сеќавањата и спомените; за судењата, за сведоштвата за злосторствата, и за злосторствата на окупаторите врз борците за слободна и независна Македонија. Меѓу нив Павловски ја воведува ‘желбата за слобода’ и го проблематизира идентитетот, посебноста на сопствениот идентитет и начините на стекнувањето на таа посебност, себепотврдувањето и себелегитимирањето, кои пак во делата *Блиско сонце*, *Гемицистиџе*, *Огнено семејство – Сјомени на Лика Чојова*, *Судењата како последен појаз* и *Кажувања* се услов за одвивањето на дејствата. Следствено, на ниво на толкување ‘желбата за слобода’ (без разлика дали е тоа слобода од окупаторот, од талогот насобран во себе како сведоштво, од зла делата и црнитата од политиката), е и предлошка за темата и на револуцијата и на гемициството, и на сеќавањата, и на судењата, и на сведоштвата, а на ниво на структура врши повеќе функции – внесување документарна граѓа, декларативно-пропаганден дискурс и конечно еден вид оправдување за револуционерните, гемициските, пожртвуваните и актите на сведоштво. Во документаристичките дела се доловува времето на НОВ и револуцијата (*Блиско сонце*, *Кажувања*), времето на гемициството (*Гемицистиџе*), времето меѓу двете светски војни (*Огнено семејство – сјомени на Лика Чојова*), а едновременно и на НОВ и по ослободувањето (*Судењата како последен појаз*), во кои документарноста и факцијата како да ја маркираат границата на она што било и она што можело да биде. Токму овие елементи ја градат атмосферата на делата од самиот почеток до крајот. Во таа атмосфера посебно место имаат документите, историските факти, сведоштвата, сеќавањата, па преку нив до совршенство е предадена атмосферата на храброста, борбеноста, тескобноста, пожртвуваноста. Односно, тоа е атмосфера на храбри ситуации со цврсто воден континуитет и со наоѓање на документот како „клуч за разбирање на делата“ (Ќорвезирска 2019: 65), што имаат субверзивен однос кон владејачкиот идеолошки дискурс. Воедно делата се карактеризираат и со „мајсторско документирање на настаните“ (Капушевска-Дракулевска, 2018: 98), нешто што македонската документаристичка проза ја збогатува со еден поинаков начин на пренесување на мемоарското, историското, факциското, документарното, едновременно придонесувајќи за нов начин на негувањето на „културата на сеќавањето“ (Ќорвезирска, 2019: 70).

Во центарот на вниманието во публицистичката проза (во делата низ чија содржина се забележува дека ‘желбата за слобода’ е реализирана), е поставена главната тема – растежот и развојот на земјата по ослободувањето од која произлегуваат и другите крупни теми – значењето на другарот Тито за растежот и развојот на нашата земја, како и за културниот и научниот подем во земјава. Реализираната ‘желба за слобода’, односно животот во слобода и потврдувањето на идентитетот, желбата да се покаже значењето и големината на другарот Тито за нашата земја, како и културниот и научниот подем во Македонија се основата на настаните во делата *Тито во Македонија* и *Бев со нив*. Реализираната ‘желба за слобода’ (што значи и бројни посети на другарот Тито на нашата земја) е предлошка за темата низ која се огледува растежот, развојот на културниот и научниот подем на нашата земја, а на ниво на структура ги врши функциите – внесување документарна граѓа и декларативно-пропаганден дискурс. (Времето на) современото е доловено во публицистичките дела *Тито во Македонија* и *Бев со нив* во кои документарноста и факцијата како да ја маркираат границата на она што било и она што е. Токму овие елементи ја градат атмосферата на делата од самиот почеток до крајот, што се во согласност со официјалната идеолошко-политичка матрица на времето во кое настануваат. Во таа атмосфера посебно место имаат документите и фактите па така преку нив до совршенство е предадена атмосферата на растежот и развојот на земјава (по ослободувањето) и на културниот и научниот подем.

Следствено, она што може да се именува како доминантното прашање во документаристичките и публицистичките дела е: кој ќе го заборава крвавото време на бесниот фашистички терор?, што се памети?, што преживува од минатото, а што исчезнува или се заборава? Понатаму, како растела и се развивала македонската република?, но и какво било културното, уметничкото, научното и естрадното живеење на Македонија по ослободувањето? Одговорите на овие прашања (како и самото постоење на делата) укажуваат на тоа дека делата (пренесуваат порака, односно) се порака, пред сè за тоа дека траумите и немилите случувања на борбените патишта во времето-невреме никогаш не можат да бидат избришани од индивидуалната и од колективната меморија (од паметењето), што се огледува во *Ојнено семејство – Сјомени на Лика Чојова, Сведоштвајќа како последен јораз* и *Кажувања*, понатаму порака за тоа како се брани

и се чува својата земја и идентитет што најдобро се огледува во *Блиско сонце* и *Гемициш*, порака за тоа како се гради земјата и идентитетот што се огледува во *Тито во Македонија*, и секако порака за тоа како се и како треба да се развива културата, уметноста, науката и естрадата и гради идентитетот што се огледува во *Бев со нив*.

Од досега изнесеното може да се констатира дека доминантна карактеристика на документаристичките и публицистичките дела се фактографските елементи и документарниот карактер на изложената материја (односно документот, фактот, сеќавањата и сведоштвата, и во делата нема поделеност помеѓу документот, фактот, сеќавањата и сведоштвата). Трагајќи по константите во документаристичката проза може да се констатира дека во неа е присутна состојбата на историската стварност, прикажана преку документот, фактот, сеќавањата и сведоштвата. И кога станува збор за стварен историски настан – гемициството, Револуцијата, периодот помеѓу двете светски војни и Втората светска војна, документот и фактот се присутни паралелно. Друга константа што е присутна во документаристичката проза е она што се дефинира како откривање на ‘црните места во историјата’, откривање на сите нивни премолчености. Кога некоја тема, настан или историска стварност добиваат место во рамките на едно време во кое се откриваат сите нивни премолчености и кога Павловски преку документи, факти, сеќавања и сведоштва го пренесува забораеното и ги враќа вкусовите на минатото, тоа носи придобивки за културниот поттик, а сеќавањата и сведоштвата ги истакнуваат маргинализираните и периферните матрици, што како константи ги забележуваме во широкиот документаристички опус на Павловски. Трагајќи по константите во публицистиката, ќе констатираме дека во нив е присутна состојбата на современието, современата стварност, прикажана преку документот, фактот. И кога станува збор за стварен современ настан – посетата на другиот Тито на нашата земја, за културниот и научниот подем, документот и фактот се присутни паралелно. Кога некој настан или современата стварност добиваат место во рамките на едно време во кое се откриваат нивните позитивни вредности и кога Павловски преку документи и факти го актуелизира растежот, културниот и научниот подем на земјата во современието, тоа секако носи придобивки за културниот поттик, а подемот ги истакнува доминантните и централните матрици, што како константи ги забележуваме во публицистичкиот опус на Павловски. Оттука, може да се

констатира дека константна карактеристика и на документарната проза и на публицистиката на Павловски е внесувањето на документарната граѓа и присуство на декларативен дискурс преку која делата го пренесуваат она и што не го знаеме и она што го знаеме. Оттука, тие може да се окфа-лификуваат и како „култ на знаењето“ (Ќорвезироска 2019), и тоа од оној тип што ја содржи севкупноста на хероизацијата, непокорот, развојот, растежот, културниот и научниот подем на земјата, и како секоја добра доку-ментаристичка проза и публицистика може да претставуваат и коректив на стварноста.

Преокупацијата на Павловски со историското и историјата

Посочените дела на Павловски означени како документаристичка проза, само ја навестуваат и неговата преокупација со историското и исто-ријата. Неговиот однос кон историјата е доминантна негова одредница со што се отвора прашањето за сложениот однос дело-историја (односот факција – фикција), а кој „опстојува низ комплексна структура на односи, чијшто фундаментален карактер и опсег ги надминува методолошките граници на една поединечна школа, филозофски систем или културна епоха“ (Шелева, 2003: 171). Оттука, повикувајќи се на Георгиевска-Јаковлева, која вели дека: „карактерот на заемниот однос на историските настани и состојби и нивното уметничко претставување е едно од суштин-ските прашања и дека врз основа на посочувањето и типологизацијата на нивните заемните релации, кои во суштина презентираат одреден реф-лексивен, т. е. мисловен или филозофски однос кон светот, можно е да се допре до суштината на развојот на овој жанр во Македонија, а преку тоа да се добие одредена културолошка слика за Македонија“ (Георгиевска-Јаковлева 2008: 28-29), ќе направиме типологија на историските теми во рамките на документаристичкиот прозен опус на Павловски, која се совпаѓа со историските фази на просторот на Македонија, односно тоа се: теми од меѓу двете светски војни и гемициските потфати (*Оѓнено семеј-ство – Сјомени на Лика Чојова, Гемцишиите*); теми од Втората светска војна и револуцијата (*Блиско сонце, Кажувања*) и теми од Втората свет-ска војна и по ослободувањето (*Судењата како последен ѝораз*). Имајќи предвид дека откривањето и посочувањето на различните типови и врски

што ги воспоставуваат делата со историското и со историјата, овозможува да се следи и стилската формација, следува дека втората класификација на документаристичкиот опус на Павловски поврзан со историјата е според стилската формација, така што делата во овој опус на Павловски може да се одредат како модернички (тие ги пополнуваат празните места на историјата и го кажуваат она што за историјата е неважно или пак заборава да го каже). Третата класификација на документаристичките дела е според тематската доминанта, и тоа: борбата за национална, социјална и политичка слобода (*Отнено семејство – Сјомени на Лука Чојова, Гемцишиџе*) и борбата за слободна и независна Македонија (*Блиско сонце, Судањата како последен јораз, Кажувања*).

Оттука, следејќи ја Георгиевска-Јаковлева може да се констатира „дека документаристичките дела на Павловски ја воспоставуваат релацијата со историјата и историското, и нудат два општи модела на идентификација на посочениот однос“ (Георгиевска-Јаковлева, 2008: 31, *Курзив Б.Р.*):

- тематска свртеност кон минатото како можност да се откријат ‘темните места’ во историските случувања и
- тематска свртеност кон минатото како можност историските случувања да се кажат, запишат, обработат, реконструираат и со тоа да се запаметат.

Во документаристичката проза на Павловски се огледува односот факција – фикција, или поконкретно историја – дело, пред сè во делата *Блиско сонце* и *Гемцишиџе*, во кои се забележува дека блиска му е модерната постапка. Ставот дека модернизмот, пред сè треба да биде реализам, односно вкотвен во некоја стварност, или според Мајкал Рифатер, литературното дело го прават знаците на референцијалната илузија кои коиндицираат со знаците на фикционалноста, во крајна инстанца го подразбира она што руските формалисти го дефинираат како граѓа на литературен текст. Така, историскиот податок станува „средство со кое е овозможено повторно да се обликува стварноста која го опкружува човекот“ (Lotman, 1970: 45 цитиран од Георгиевска-Јаковлева, 1997: 34), односно тој во текстот се користи според неговата „погодност“ (Sklovski 1984: 25, цитиран од Георгиевска-Јаковлева, 1997: 34). Ваквата концепција на сфаќањето на односот историја – книжевност значи преку книжевниот факт дотогаш непознаената вистина да се изнесе на увид. Па, така „ако историјата

го проучува минатото на едно општо ниво, книжевноста има за цел да ја стави на увид поединечноста, есенцијализирана, трансцендентална, „вистинска историчност“ (Георгиевска-Јаковлева, 2008: 34).

Потврда во оваа насока се посочените документаристички дела на Павловски, од кои произлегува дека Павловски не пишува историја и со метод на историчар пренесува одредени историски настани. Третманот на историското во делата нема за цел да ги претстави големите историски настани и случувања онакви какви што се, туку да ја дефинира положбата на индивидуата во рамките на таквите случувања. Иако делата се вкоренети длабоко во животот и се дел од историската еманација, тие се илустративна историја на воените, револуционерните и гемициските збиднувања. Појавите се сместени во поширок историски контекст, аголот на набљудување не е од аспект на историјата, туку од аспект на обичниот човек. Во делата се сретнуваат имиња на историски познати личности (Павел Шатев, Гоце Делчев, Даме Груев...), слики на големи воени настани (гемициството, Втората светска војна), политички превирања... Основната намера на авторот е историските настани да бидат покажани од аспект на секојдневниот живот, од аспект на обичниот човек. Затоа „историскиот факт служи само како нишка што со книжевна постапка се врамува во историска слика, но таа не е цел сама за себе и се повлекува на заден план на рамништето на текстот“ (Георгиевска-Јаковлева 1997: 34), видливо во делата *Блиско сонце* и во *Гемицишиџе*. Граѓата до којашто Павловски можел да дојде, документите, историските факти (што тој ги наведува точно, автентично), сами по себе извршуваат голем дел од работата што Павловски би морал сам да ја изврши, т. е. документот ја засилува техниката на убедување на читателот во одржливоста на фактот како таков и е само дел од структурата на текстот. Токму таков е и историскиот факт во делата на Павловски. Со силата на сопствениот талент, тој историската слика ја преточува во сопствената замисла и ја подложува на сопствената потреба. Од историските факти Павловски извлекол некои насоки во кои ги komponiral своите дела и ги потчинил на целината на делото, повторно видливо во *Блиско сонце* и *Гемицишиџе*. Солунските атентати и самиот тек на нивните дејства е искористен како композициска рамка во *Гемицишиџе*, додека, пак, револуцијата и нејзиниот тек е искористена како композициска рамка во *Блиско сонце*, и во овие дела фактичката реална состојба на Павловски му дала народ, што е на своето родно

тло, што се бори за национална, социјална и политичка слобода, а нивните описи, херојството, пожртвуваноста, трагичната судбина, љубовта, осамата и надежта не дејствуваат на нас поради историската граѓа, туку поради уметничката постапка.

Од друга страна, пак, делата *Огнено семејство* – *Сјомени на Лика Чојова*, *Судењата како последен пораз* и *Кажувања*, што се длабоко вкоренети во животот и се дел од историската еманација, едно сеќавање, сведоштво, кажувања на учесниците во воените настани, илустративна историја на воените и општествените збиднувања (Судења...), ја содржат целата збрканост, противречност, многустраност на внатрешните и надворешните случувања, што ја содржат вистинската историја. Но, претставата за она што е историско не само што е во фактографијата како таква, туку е продлабочена и во поставениот проблем. За постапката во делата, според Гане Тодоровски, може да се каже дека: „Павловски се држи до принципот на почетно откривање на видливото и постепено насочување кон невидливото, неуловливото“ (Тодоровски, 1983: 385). Граѓата до којашто Павловски можел да дојде, документите, историските факти (што тој ги наведува точно, автентично), сеќавањата, судските документи, сведоштвата, и во овие дела сами по себе извршуваат голем дел од работата што Павловски би морал сам да ја изврши, т. е. документот ја засилува техниката на убедување на читателот во одржливоста на фактот како таков во делата на Павловски. Во делата историски детерминирани настани се слика на една за историјата недофатлива состојба на одлучност, храброст, гнев, бестрашност, неизвесност, бездомност, снаоѓањето и организирањето на животот при извршените бројни злосторства врз населението. И токму како што вели Крамариќ „во откривањето на невидливото, внатрешниот порив на човекот за некое дејствие, историјата не е вешта“ (Крамариќ, 2010: 89). И токму тоа што за историјата е неискажливо меѓу другото е предмет на делата на Павловски, во кои основата е историскиот факт базиран врз историскиот документ, врз автентичниот историски настан, вистинските луѓе, местата, предметите. Оттука, кога ги читаме овие дела сметаме дека читаме за нешто што се случило навистина бидејќи тие не се приказна којашто некој ја измислил, туку се ‘документ на времето’ зад кој се крие една специфична потрага по минатото. Следствено можеме да констатираме дека откривањето на ‘темните места во историјата’ (спомената карактеристика погоре), во делата го добива

својот конкретен лик (преку документот, историскиот факт, сеќавањата, сведоштвата), да се отиде на страната на (не)познатото и на тој начин да се открие како тукушто осознаено.

Од трета страна еден обемен документаристички фонд на авторот среќаваме и во публицистичките дела на Павловски *Тиио во Македонија* и *Бев со нив*, што обработуваат теми од современото, односно теми врзани со изградбата на татковината, развојот на културата, уметноста, науката и естрадата и според тематската доминанта доминира темата на поствоениот период, на изградбата на татковината (*Тиио во Македонија*), и темата на развојот на културата, науката, уметноста и естрадата во земјата (*Бев со нив*).

Значењето и местото на документаристичките и публицистичките дела

За повеќето од делата што погоре веќе се споменати, а коишто го тематизираат историското минато, и имаат за цел да ја овековечат борбата за национална, социјална и политичка слобода и со тоа да ја легитимизираат македонската држава, а карактеризацијата на ликовите има и одредена задача насочена кон хероизација на минатото, свое видување дале и неколкумина наши истакнати критичари, научни и културни работници (Ѓурчинов, Друговац, Мицковиќ, Георгиевска-Јаковлева, Шелева...). Задржувајќи се накратко на содржината на делата, предвид ќе ги земам на припомош веќе изречените стручни оценки за значењето и местото на овие книги, во фондот на нашата документаристика, публицистика и историографија.

Во овој однос мошне карактеристично е делото *Блиско сонце*, едно од најуспешните дела на Павловски во македонската книжевност за деца и младина. Посветата: „На борците од Третиот тетовски партизански одред“ (Павловски 1980: 45), доволно индикативно укажува дека делото *Блиско сонце* е превосходно документаристичка проза, како во поводот и инспиративната моќ на величествената борба за слобода, така и во практичната реализација на нејзиното уметничко трансформирање. Тоа е роман за Револуцијата на тетовскиот крај (за судирот меѓу партизаните и балистите и разбивањето на одредот). Поаѓајќи од историски факти за време

на НОВ во Македонија (1943), значи за одреден период од историјата на македонскиот народ, период на немилосрдната и опасна борба за слобода, Павловски во делото зборува за лицата што се одрекуваат од личниот живот во име на општата национална и хуманистичка идеја, за нестивнатиот копнеж кон слободата и светлата иднина преку саможртвувањето, што е и белег на ова дело. Врз база на една историска вистина за борбениот пат и судбината на група тетовски револуционери, Павловски ја испишува личната драма на старецот Арсен Алексовски, на Венцовата мајка и на Доне, и на логиката на безнадежност –немилосрдната и опасна борба за слобода и ја спротивставува логиката на опстојување – младоста и силата на борците и нивната верба и ветувањето дека ќе ја извојуваат слободата, ќе ги избришат сите социјални и национални разлики. Романескното дејство временски е лоцирано во деновите на НОВ, поточно во јули 1943 година, а просторно во Западна Македонија, во близината на Тетово, во селото Селица. Но, како што вели Лорета Георгиевска-Јаковлева, „на Павловски не му е замислата илустрирањето на настаните во Тетовскиот крај, туку уметничката транспозиција на човекот, *неговата егзистенција, психологија, менталитет, соочување со минатото*“ (Георгиевска-Јаковлева 2008: 31, *Курзив Б.Р.*). Павловски во првата половина на делото се движи по површината на фактографскиот податок, за да може на кажувањето да му даде поцврста документаристичка основа на конкретниот настан го надоврзува реминисцентно оживеаниот детаљ на животот на една галерија млади луѓе од самиот виор на Револуцијата (Добре, Живко, Срмен, Доне, Сашо, Иван Јовановски, Душан Унковски и др.), а во втората половина, што е сосема ослободена од фактографија, каде има многу динамични акции, драматични пресврти и трагични сцени, го фаворизира/ го интересира човекот и како единка и како општествено суштество, што се идентификува со времето и револуцијата, и настојува да ја зачува својата индивидуалност, а аголот на гледање е насочен од колективот кон индивидуата (од масата кон човекот). Целта е откривањето на невидливото – „драмата и траумата во самиот човек, внатрешниот порив на човекот да ја најде смислата во рамките на големите историски случувања, што историското писмо не е способно да ја досегне“ (Крамарик, 2010: 54). Ова е дело со изразито воспитна насоченост, но и едно уметничко сведоштво дека силата на народот е незадржлива и дека токму таа сила ја гарантира победата на нашите борци над фашистите и домашните предавници. Затоа

Блиско сонце како што вели Александар Здравковски „се доживува како проширена клетва кон војната и огромна верба во победата над секакво зло“ (Здравковски, 1988: 142).

Сличен однос воспоставува и делото *Гемициите* во кое се среќаваат литературно обликувани пасуси што придонесуваат за пластичност во прикажувањето, за надминување на сувопарното документаристичко изнесување. Еве еден таков извадок: „Замислена таа и не можеше да го забележи Димитар Мечев кој сакаше со свои очи да види како Ана се качува во меѓународниот воз што требаше да ја однесе во Цариград. Орце се лутеше: ‘Нема потреба да ја проверуваш Ана’, рече. Мечето рамнодушно му одговори: ‘Немам којзнае колкава доверба во жените. Едноставно сакам да видам како ќе се качи во возот’. Орце попушти. ‘Добро’, рече, ‘Меѓутоа мислам дека со тоа ја навредуваме Ана’. ‘Ако’, тврдоглаво остануваше на своето Мече, ‘Барем да сум сигурен’“ (Павловски, 1980: 138). Делото е наративизирана историја посветена на темата гемициството, и една широка панорама и вообличен мозаик од бројни факти, детали, сведоштва, рефлексии и коментари. Поаѓајќи од историски факти поврзани со бурните настани на 1903 година во Македонија, значи за одреден период од историјата на македонскиот народ, период на борбата на македонскиот народ за национална и социјална слобода, Павловски во делото зборува за големината на херојството, саможртвувањето и трагичната смрт на гемициите при извршувањето на терористичките напади во Солун, во април 1903 година (познати како Солунски атентати), со цел ослободување на својата поробена татковина Македонија. Врз база на една историска вистина за борбениот пат и судбината на една мала група поврзана со МРО, интелектуалци, Павловски меѓу другото ја испишува и личната драма на гемициите, чија карактеризација (на личностите) логично произлегува од историските обусловености. Имено, гемициите биле мала група поврзана со МРО, интелектуалци, што во текот на учебната 1898/99 година, создала нов метод за собирање пари како поддршка на обидите да се привлече вниманието на светските сили и со тоа да се изнуди решение за македонското прашање што по Берлинскиот конгрес останува отворено. Тие имале за цел да направат голем инцидент во европскиот дел од Отоманското Царство. Првата акција со која требало да се минираат Отоманската банка во Истанбул и Отоманската банка во Солун завршила безуспешно заради недостиг на експлозив. Во април 1903 гемициите

повторно планирале терористички напади во Солун. Овојпат тие биле помогнати со сума од 10 000 лева собрани од симпатизерите и 250 лири добиени од откупот на киднапираната Елен Стоун. Бил потопен бродот „Гвадалкивир“, брод во француска сопственост, биле фрлени бомби врз „Истанбул експрес“, врз познати кафеани полни со гости, Отоманската банка и Поштата, бил кренат во воздух градскиот гасовод, било погодено и германското училиште. Делото започнува со првата акција од ‘солунските атентати’ извршени во период од 29 април до 1 мај 1903 година. Со тоа што името на секоја нова акција е запишано на почетокот на секое ново поглавје, акциите, односно Солунските атентати добиваат улога на „рамка на текстот“ (Ѓурчинов, 1969: 67), ги вкотвува во историски контекст и овозможува смена на надворешната и на внатрешната гледна точка. Употребата на надворешната гледна точка на запишаното име на секоја нова акција треба да служи како ‘доказен материјал’ за веродостојноста на акциите, односно запишаното име на секоја нова акција има функцијата на историски потврден документ. Сето друго се одвива во рамките на индивидуалната драма на ликовите (што ја сочинуваат групата гемиции), Павел Шатев, Петар Манцуков... за кои историските случувања се можност за потрага, потврдување и дефинирање на сопствениот идентитет. Заеднички именител на душевна драма на гемициите се солунските атентати, „но под општата рамка секој ја води својата битка и морална дилема околу исправноста на одбраниот пат“ (Шелева, 2001: 87). Гемициите во прв ред беа национални револуционери, крајно загрижени за судбината на својата поробена татковина, патриоти на кои најважна цел им било ослободувањето на Македонија, а терористичките методи се само средство од секундарно значење. Оттука, може да се констатира дека дејствувањето на гемициите во име на доброто во остварувањето на вековната неправда им дава легитимитет на нивните акти. Наспроти тоа што во делото се укажува на трагичните последици што ги предизвикале нивните акции, сепак се чувствува доза на симпатија, што се оправдува преку нивниот третман како борци за национална слобода.

Оттука може да се констатира дека *Блиско сонце* и *Гемициите* иако превосходно се документаристичка проза, сепак во нив се среќаваат литературно обликувани пасуси што придонесуваат за пластичност во прикажувањето, за надминување на сувопарното документаристичко изнесување.

Понатаму како историско-документаристички трудови чиј карактер, пред сè е историографско-документарен и од кои се учи како се страда, но и како се брани татковината се делото *Оџнено семејство – Сџомени на Лика Чоџова*, фељтонот *Судењаџа како џоследен џораз* и фељтонот *Кажувања*.

Делото *Оџнено семејство – Сџомени на Лика Чоџова* всушност се сеќавања за Гоце Делчев, за херојскиот пат на семејството Делчевци, но и за Чопови во периодот помеѓу двете светски војни од страна на 82-годишната Велика Лика Чопова-Јурукова, внука на Гоце Делчев и ќерка на првата жена член на Внатрешната македонско-одринска револуционерна организација, Руша Делчева-Чопова. Лика Чопова-Јурукова е една од ретките живи потомци на револуционерното семејство со кое се поврзани дел од најсветлите страници од историјата на македонскиот народ. Таа е активен учесник во многу настани што одбележуваат дел од борбата на нашиот народ против денационализаторската политика на Османлиската Империја, а подоцна и на бугарската буржоазија. Сеќавањата, како што вели Павловски „се дел од една нејзина публицистичка активност, како и делови од нејзините усни кажувања забележувани во текот на разговори со неа што траеја повеќе од три-четири месеци“ (Павловски, 1979: 17). Имено, Лика Чопова-Јурукова автентично, веродостојно и умешно ги претставува сеќавањата во цела една низа наслови и поднаслови, што не воведуваат во најзначајните моменти од кратката живописна биографија на Делчев и на херојскиот пат на семејството Делчевци, но и на Чопови во периодот помеѓу двете светски војни. Следствено може да се констатира дека пламеното вклучување на целото семејство Делчевци во големото ослободително дело, како и вклучувањето на семејството Чопови во борбата за ослободување на Македонија, е еден од многуте примери на величествено саможртвување за големите национални цели и идеали. Делото започнува со писмо напишано од Лика Чопова-Јурукова до управителот на Домот за стари луѓе „Димитар Благов“, Васил Тасев во Банки, Софиско, за време на нејзиното доаѓање во Македонија во 1976 година. Содржината на писмото (еден вид сеќавања), добива улога на „рамка на текстот“ (Ѓурчинов 1969: 67). Сеќавањата ги вкотвува во историски контекст (периодот помеѓу двете светски војни) и овозможува смена на надворешната и внатрешната гледна точка. Употребата на надворешната гледна точка на сеќавањата за Делчев и на херојскиот пат на семејството

Делчевци, но и на Чопови, како и на нивната револуционерна дејност треба да служи како ‘доказен материјал’ за веродостојноста на херојството и револуционерството, односно сеќавањата ја имаат функцијата на историски потврден документ. Сето друго се одвива во рамките на индивидуалната драма на ликовите – членови на семејството Делчевци и Чопови, за кои историските случувања се можност за потрага, потврдување и дефинирање на сопствениот идентитет. Заеднички именител на нивната душевна драма се револуционерните дејности, „но под општата рамка секој ја води својата битка“ (Шелева, 2001: 65). Иако тоа низ текстот не се чувствува, бидејќи настаните се вешто врзани, се работи за одбележување на најзначајните страници од Гоцевиот живот, а потем и на Делчевци. Живото раскажување на Лика Чопова-Јурукова каде вели „Имам само една желба – вистината за Гоце и за моето семејство да му ја кажам на светот“ (Павловски, 1979: 16), има и мемоарски карактер, и Павловски го разграничува и го надополнува со нови податоци, како што се фотографиите и повеќето од 75-те фусноти, што заедно создаваат возбудлива хроника на едно време и на еден толку богат дел од нашата историја. Она што е важно да се нагласи е тоа дека изнесените податоци и моменти се мошне веродостојно претставени и имаат изворен карактер, надополнуваат непознати досега страници од македонската историја и придонесуваат за разјаснување на бројни недоизјаснети настани. „Затоа овој текст кој преку документите, историските факти и сведоштвата е извонреден и детално говори за мисијата, делото и македонската свест на Гоце Делчев, остава впечаток и ни се чини полн со едно сведоштво за епиката на макотрпните борби и страдања, кои вовлечени во драмата на огненото се чинат како мартирологија од историјата на целиот народ“ (Панче Михајлов, 1979: 12). Следствено може да се каже дека скажувањата на Лика Чопова-Јурукова добиваат значење на непроценлив документ, проверен и од времето и од историјата, не само како проверен историски податок туку како вреден пример на кој можат, треба и мора да се учат младите генерации. Оттука, може да се констатира дека она што Павловски во делото *Ојнено семејство – Сјомени на Лика Чойова*, им го нуди на читателите е еден од оние ретки историско-документаристички трудови, што непосредно и автентично го збогатуваат нашето сознание за историјата на македонскиот народ.

Во фељтонот *Судењата како последен йораз* Павловски со обработувањето на историската граѓа врз изворни документи, со потребната аналитичност и објективност во интерпретацијата, извршил бројни реконструкции на одделни настани и односи што се случувале и се развиле во окупирана Македонија во периодот 1941–1944 година. Ова дело, чиј карактер, пред сè е историографско-документарен и пополнува една забележителна празнина во нашата историографија, преку судската документација ја „разоткрива вистината за дејствувањето на одредени политички групи и струи, за предавствата, за злосторствата на окупаторот и за храброста и револуционерната предаденост на македонскиот народ во Втората светска војна“ (Мицковиќ, 1995: 98). Од друга страна, пак, имајќи предвид дека Павловски врз основа на обемна судско-истражувачка документација, ја предава целокупната политичка и морална атмосфера во периодот на окупацијата како и вооружената и политичка борба на македонскиот народ за својата национална слобода може да се каже дека делото претставува зафат во прикажувањето на Македонија во Втората светска војна. Делото започнува, односно уште на самиот почеток преку судската документација нè воведува во серијата судења во периодот по ослободувањето (1945–1946 година). Судската документација добива улога на „рамка на текстот“ (Ѓурчинов, 1969: 67) и ги вкотвува злосторствата во историски контекст (периодот за Втората светска војна) и овозможува смена на надворешната и внатрешната гледна точка. Употребата на надворешната гледна точка на судската документација за злосторствата што биле направени од страна на окупаторот и нивните блиски соработници врз македонскиот народ треба да служи како ‘доказан материјал’ за веродостојноста на злосторствата, односно судската документација ја има функцијата на историски потврден документ. Сето друго се одвива во рамките на индивидуалната драма на ликовите – Димитар Раев – највисокиот претставник на бугарската окупаторска фашистичка власт во Македонија и домашните соработници на окупаторот, меѓу кои се Димитар Чкартов и Димитар Ѓузелов, за кои историските случувања се можност за криза на идентитетот, но и потрага и дефинирање на сопствениот идентитет. Заеднички именител на нивната душевна драма се извршените злосторства, но „под општата рамка секој ја води својата битка“ (Шелева, 2001: 65). Изведувањето на претставниците на окупаторските власти и на нивните соработници од редовите на домашните предавници пред Судот на народот (Судењата

на соработниците на окупаторот се одржале во првите дваесет месеци од штотуку ослободената Македонија, почнувајќи од 28 мај 1945 година и 1946 година, ја откриваат темната страна на македонската историја), Павловски го користи за да ги разоткрие жестоките методи на теророт и на беззаконието со кои окупаторите се служат за да обезбедат трајна власт над туѓите територии, но едновременно да го разоткрие и масовниот отпор на народот, што не се плаши и од најголемите жртви за да ја оствари својата национална и социјална слобода под раководство на КПЈ и КПМ. Павловски, иако наместа прави и литературно обликување на историските факти, потврдено преку кажувањето на Димитар Чкартов: „Се чувствувам виновен, зашто бев политички заблуден. Ја признавам својата морална и политичка одговорност пред македонскиот народ“ (Павловски, 1979: 354), но тоа никако не го намалува во основа документарниот карактер на изложувањето на материјата, па може да се каже дека тој – Димитар Чкартов за сегашните и за идните генерации остави трајни сведоштва за една војна и една револуција, за свирепоста на окупаторските режими, кои со сите средства на репресалии се обидуваа да го уништат националното чувство кај Македонецот и сè порастечкото Народноослободително движење. Следствено, може да се констатира дека со фељтонот Павловски даде широки можности за научноистражувачка работа за осветлување на некои покренати прашања на судските процеси против претставниците на окупаторските власти и на нивните соработници.

Павловски, понатаму, ги проширува своите истражувања за злосторствата од страна на окупаторите на Македонија во Втората светска војна во фељтонот *Кажувања* за кој Анте Поповски ќе каже дека: „претставува материја од која се учи како се страда“ (Поповски, 1980: 5) и дека е: „досие што обвинува“ (Поповски 1980: 6). Фељтонот е вистина прераскажана од вистински херои, „живите сведоци на едно херојско доба во македонската историја, чие јунаштво е трајно сведоштво за големината на една војна и на една револуција, но и за свирепоста на окупаторскиот чин, за теророт и беззаконието, за оние постапки што ја негираат совеста и човечноста“ (Мицковиќ 1995: 89). Делото започнува со раскажувањето за тоа како паднала првата жртва во окупирана Македонија за време на Втората светска војна (конкретно на 13 јули 1941 година). (Рас)кажувањето (сеќавањата) добива(ат) улога на „рамка на текстот“ (Ѓурчинов 1969: 67). (Рас)кажувањето (сеќавањата) ги вкотвува во историски контекст (периодот на

Втората светска војна) и овозможува смена на надворешната и внатрешната гледна точка. Употребата на надворешната гледна точка на раскажувањето (сеќавањата) за злосторствата, убиствата, стрелањата како и револуционерната дејност треба да служи како ‘доказен материјал’ за веродостојноста на злосторствата, херојството и револуционерството, односно раскажувањето (сеќавањата), ја имаат функцијата на историски потврден документ. Сето друго се одвива во рамките на индивидуалната драма на ликовите учесници во НОВ, за кои историските случувања се можност за потрага, потврдување и дефинирање на сопствениот идентитет. Заеднички именител на нивната душевна драма се револуционерните дејности, но „под општата рамка секој ја води својата битка“ (Шелева, 2001: 65). Оваа книга во која зборуваат директни учесници и сведоци на историските настани во Втората светска војна, донесува сведоштва за првата жртва во окупирана Македонија (Димо Поп Атанасов), за стрелањето на дванаесетте ваташки младинци, за борбата на Мукос на 14 септември 1942 година, за апсењата на Мирче Ацев од Горни Дисан, Цветко Гочевски од Мокрени, Ленка и Коле Ангеловски од Габровник, Иљо Димитров од Стрмашево, Лимона Алчинова од Конско, Боро Митров од Кавадарци и други ‘анонимни’ луѓе, оние од народот. Запишувајќи ги овие (рас)кажувања (сеќавања) изворно (со извесни свои јазични и стилски интервенции), може да се каже дека Павловски ни пренесува вистински автентични кажувања од учесниците во Втората светска војна (конкретно во периодот 13 јули, 1941 до 8 ноември 1944), од вистински херои, извршувајќи една благородна и значајна задача – да го доближи минатото на најнепосреден начин, но и да помогне да се обелоденат нештата за кои човекот не би можел да поверува. Следствено, може да се констатира дека од една страна фељтонот се изделува како значаен и инструктивен, односно *Кажувања*, исто како и *Судењата како последен пораз*, покажува дека окупаторскиот систем во Македонија наметнал и применил апсолутно истоветни методи во борбата против македонскиот народ и во Пиринскиот и во Егејскиот и во Вардарскиот дел. И она што е значајно е дека основната карактеристика на воените злосторства извршени над македонскиот народ е окупација од повисок степен – асимилација над македонскиот национален интегритет. Од друга страна, пак, *Кажувања* одгатна одредени состојби и односи во еден толку значаен период од нашава македонска историја и ја потврди

големата филозофија на Малуф дека „Господ може да ни го одземе животот – слободата не!“ (Малуф 2010: 76).

Оттука може да се констатира дека документаристичките дела ни пренесуваат дел од историјата на Македонците, од македонските црнила, од колективните трагедии, трауми и страдања на нацијата, кои за да останат трајно запаметени, сочувани во индивидуалната и колективната мемоарија, авторот ги ставил на хартија.

По *Оѓнено семејство*, *Судењата како последен појаз* и мошне сугестивните *Кажувања*, со што пред пошироката јавност, обелодени изворни настани, тесно сврзани со судбината на храбриот и никогаш неуништливи македонски народ, Павловски го збогатува својот опус / фонд и со публицистичкото дело *Тито во Македонија*, што по својата хомогеност претставува вонреден прилог и непроценлива историска вредност. Делото *Тито во Македонија* претставува зборник на извадоци од говори, здравици, разговори со новинари и искажувања на другарот Тито изречени за време на неговите шеснаесет посети на нашата земја (во периодот од 10 октомври 1945 до 5 октомври 1978 година), во која се видливи спецификите на југословенската внатрешна и надворешна политика, како израз на доследноста на принципите на Сојузот на комунистите на Југославија. Во ова дело, всушност низ зборовите на другарот Тито „ќе се почувствува континуитетот на растежот на Македонија, како и зацртаната линија во спроведувањето на братството и единството на југословенските народи и народности, во ангажирањето за добрососедските односи, за мир во светот и за негување на политиката на неврзување“ (Мицковиќ 1995: 45). Шеснаесетте посети на другарот Тито на Македонија (низ кои тој имал можност да го следи континуирано, љубопитно и со задоволство, зреењето на македонската република, нејзиниот расцут и длабоките општествени промени и секое чекорење напред), Павловски во делото ги презентира во петнаесет тематски поглавја, односно обемниот документаристички фонд вешто го обликува во тематски целини: „од кажувањата за природните убавини на Македонија, преку кажувањата за македонското национално прашање, за сестраниот развој и изградба на републиката и земјата во целина, па до поглавјето што го задржува вниманието на читателот врз зборовите на другарот Тито, изречени при престоите во Македонија за виталноста на политиката на неврзувањето“ (Ристо Лазаров 1979), што носат резултат вреден за почит и внимание, еден публицистички зафат со

високи креативни достоинства. Може да се каже дека Павловски ненаметливо го упатува читателот на богатството и на силата на Титовите одмерени зборови (чијашто свежина и актуелност не се загубиле и денес – години по нивното јавно кажување во Скопје, Вруток, Титов Велес, Куманово, Тетово, Битола, Прилеп...), на огромната широчина на Титовото интересирање за битните прашања од развојот на Македонија на неговата грижа за работниот човек, на Титовите визионерски укажувања. Следствено може да се констатира дека Павловски со еден студиозен и систематичен природ ни ги приопштува актуелните Титови пораки, како што се: „Секој треба да биде награден според својот труд“ или „За никаква помош нема да се откажеме од она што е наше“ (Павловски, 1979: 233).

Павловски е еден меѓу најревносниите и најдоследните проследувачи на општозначајните историски, општествени и културни настани, а тоа го потврдува и во 1977 година кога го објавува публицистичкиот труд, односно првата книга со интервјуа во Македонија под наслов *Бев со нив*. Станува збор за четириесет и девет разговори водени за помалку од една година со низа наши македонски потврдени, истакнати и значајни научни и културни работници на значајни теми (претходно објавувани континуирано, во текот на една година на страниците на *Екран*). Разговорите понаесто навлегуваат во најчистата интима на соговорникот и „ние од едно до друго прашање го откриваме научникот, уметникот, авторот, во светлина што дотогаш не сме ја познавале“ (Ѓурчинов 1969: 76). Изборот на личностите не е случаен, ниту е резултат на некаква спонтаност или обичен повик на моментот на популарност. Тој е така замислен и конципиран што едновременно опфаќа веќе афирмирани авторитети на македонското творештво, како и оние од помладата генерација што со своите достигнуања постојано се докажуваат. Имено, личностите се избрани според афинитетот и оценката на авторот за нивното место и значење во нашето културно и научно битисување денес (па во делото го сретнуваме името на Васил Иљоски, Тодорка Кондова, Кирил Пенушлиски, Тодор Скаловски и ред други...), а и изборот на темите е длабоко обмислен (од култура, наука, естрада, уметност...). Она што е посебно интересно и она што треба да се нагласи е вистината дека Павловски кон соговорниците не приоѓа без една широка и секогаш присутна култура, односно авторот не се задоволува со улогата на обичен поставувач на прашања и собирач на одговори, туку на активен соговорник – директен учесник во разговорот, негов збогатувач,

иницијатор, а уште поважно е да се нагласи и објаснувањето на авторот: „се надевам дека читателите ќе имаат можност да ги прочитаат одговорите какви што ми се дадени“ (Павловски, 1979: 13). Оттука, може да се каже дека сите овие компоненти придонесуваат да се постигне сеопфатност, секој одговор да добие димензии на вистинско поглавје за себе, а сето заедно своевидна хронологија на периодот на големите достигнуања во македонското творештво. Дека авторот го прифатил предизвикот ‘како на дневната актуелност на интервјуто да му даде и стабилна временска димензија?’, потврда е тоа што интервјуата се одликуваат со неконвенционален, отворен и широк пристап кон покренатите прашања од областа на науката, културата, естрадата, уметноста, поради што тие ја зачувале својата актуелност и свежина и сега, години по нивното прво објавување на страниците на споменатиот неделник. Следствено може да се констатира дека, односно се чини дека токму тука е и основната вредност на делото, што останува како сведител на еден подем што македонскиот народ го бележи на полето на науката и уметноста, подем што се мери со историски аршини. Од друга страна, пак, оригиналноста на делото произлегува оттаму што мнозина од актерите на тоа македонско зреење се токму оние што Павловски ги интервјуира, што зборувајќи за себе и за своето творештво, тие едновремено зборуваат и за севкупниот дострел на македонската наука и култура во изминатиот период.

Заклучок

Имајќи ја предвид претходната констатација за врската на делата со историската стварност, како заклучок би можело да се каже дека документарната проза варира на темата на меморијата директно повикувајќи се на документот и фактот, односно на документарната граѓа, а согласно врската на делата со современоста може да се каже дека публицистиката варира на темата за зреењето на македонската република и за културниот, научниот, уметничкиот и естрадниот подем на земјата. Делата се значајни за македонската документарна проза и публицистика од три аспекта:

- Делата ја збогатуваат македонската книжевна сцена со дела што ја третираат големата и света идеја за слободна и независна Македонија, ја тематизираат националната историска стварност,

- односно го тематизираат она прашање што е поврзано со настаните што се случувале и оставиле траен белег врз судбината на Македонците и носат пораки за сегашните и идните генерации;
- Делата даваат јасна слика за херојството и саможртвувањата на револуционерите и гемициите, за херојствата, борбата и страдањата на борците и на народот во периодот помеѓу двете светски војни и во Втората светска војна, за развојот растежот и за посетите на другарот Тито на Македонија, како и за културниот, уметничкиот, научниот и естрадниот развој на земјава;
 - Делата се приказ за војната, револуцијата, гемициството (солунските атентати), развојот, растежот, културниот и научниот прогрес на нашата земја.

Од досега приложеното може да се заклучи дека документаристичките дела се документ за едно одминато време и сведочат за нешта што треба да бидат запаметени. Едни сведочат за храброста, вредностите, саможртвувањето, непокорот, отпорот кон окупаторот и желбата за слобода, други сведочат за злоделата на окупаторот и за човековиот ум „потсетувајќи нè дека ограничениот човеков ум произведува трагични последици“ (Малуф, 2010: 43). Она што е важно да се нагласи е дека документаристичките дела ја негуваат „културата на сеќавање“ (Ќорвезириска, 2019: 70), видена во рамноправно учество на историското, личното, фактичкото и документаристичкото. Делата ја доловуваат атмосферата од подалечното и поблиското историско минато (онаа што соодејствува со гемициството и Револуцијата и војната), онаа што останала во сеќавањата на еден возрасен човек, како што е, на пример, Лика Чопова-Јурукова, Димитар Раев... или Ацо Ицев...). Основната намера на Павловски е да се долови атмосферата на едно време (и да се пренесе што се случувало точно за да се осветлат некои ‘црни места’ во историјата), и токму во *Оџнено семејство*, *Судењата како ѝораз* и *Кажувања* намерата му е да го претстави / прикаже минатото како реално во сеќавањата на Лика Чопова-Јурукова, Раев..., Ицев..., легитимирано со документи и факти од тоа време. Овие „исечоци од стварноста“ (Ќорвезириска, 2019: 70), од минатото се тука да ја потврдат веродостојноста и на опишаното и на сеќавањата, и во сегашноста да ги вратат вкусовите на минатото. Во публицистичките дела писателот ненаметливо суптилно ја изнесува минатата историска

рамнина пренесувајќи ни ги говорите на другарот Тито по разни поводи и интервјуата со истакнати личности. Се чини дека преку говорите и интервјуата тој како да сака да потсети на едно завршено време и на некои традиционални вредности на кои се гледа со носталгија. Токму свесноста за неможност за нивно присуство денес, ја раѓа носталгичната врзаност со тоа минато време.

Очигледно е дека писателската умешност за лесно и читливо транспортирање на материјата на местата, во документаристичкиот и публицистичкиот опус на Павловски, има своја функција. Ваквата постапка овозможува делото да е достапно и интересно за поширок круг читатели. На тој начин авторот успешно реализирал една од главните задачи што си ги поставил при пишувањето на овие дела. Кај нас ретки се документаристичките и публицистичките дела што се одликуваат со таква непосредност во соопштувањето како што му се документаристичките и публицистичките остварувања на Павловски. Токму затоа „делата со историско-документарен карактер, со своето слободно, фељтонско изнесување, ја немаат педантноста и систематичноста што ги подразбира научниот пристап, но содржината на овие дела е автентично образложение, изворен документ и непосредно сведоштво за дел од нашата историја“ (Чаповски, 2002: 76). Согласно сето она што досега е напишано, можеме да заклучиме дека е тешко активноста на Павловски да се подведе под еден поим што ќе означува област или жанр. Тој се испробува речиси во сите области и како што вели Веле Смилевски: „Павловски е коментатор на внатрешнополитичката проблематика, коментатор на надворешнополитичките прашања и коментатор на прашања од областа на културата“ (Смилевски, 1980: 261). Токму затоа сметам дека Павловски е значајно име во / на македонската современа литература, што со текот на годините до денес, а и секако понатаму си избори едно достоино и високо место во летописот на македонската литература со своите документаристички и публицистички дела и погледи. Павловски при сета своја непосредна ангажираност во сопствената литература е една вонсериска личност во нашата средина, човек што широко се препушти на тековите на нашиот борбен, социјален, политички, општествен и културен живот речиси веќе 70 години, и кој оставил и сè уште остава неизбришливи траги за тој живот со своите активности.

Литература:

- Георгиевска-Јаковлева, Л. 1997. *Отворен круг: Поетика на романиите на Ташко Георгиевски*. Скопје: Култура.
- Георгиевска - Јаковлева, Л. 2008. *Книжевностиа и културнаија транзиција*. Скопје: Институт за македонска литература.
- Друговац, М. 1996. *Македонската книжевност за деца и младина од Циној до Чинго*. Скопје: Детска радост.
- Друговац, М. 1988. *Преглед на македонската литературна критика*. Скопје: Наша мисла.
- Друговац, М. 1979. *Современи македонски писатели*. Скопје: Наша мисла.
- Друговац, М. 1975. *Македонски писатели за деца*. Скопје: Македонска книга.
- Друговац, М. 1985. *Повоени македонски писатели за деца II. Критики и огледи*. Скопје: Наша книга.
- Друговац, М. 1969. *Современици*. Скопје: Мисла.
- Ѓурчинов, М. 1969. *Македонски писатели*. Скопје: Мисла.
- Капушевска-Дракулевска, Л. 2018. *Белешка кон книгата Маџун*. Скопје: Темплум.
- Крамариќ, З. 2010. *Идентитет, текст, нација*. Скопје: Табернакул.
- Малуф, А. 2001. *Погубни идентитет*. Скопје: Матица македонска.
- Митрев, Д. 1969. *Критики и огледи*. Скопје: Мисла.
- Мицковиќ, С. 1995. *Трета генерација*. Скопје: Детска Радост.
- Михајлов, П. 1979. Предговор во *Огнено семејство-Спомени на Лика Чојова*. Тетово: Полог.
- Павловски, Ј. 1988. *Блиско сонце*. Скопје: Детска радост.
- Павловски, Ј. 1980. *Гемциите*. Тетово: Полог.
- Павловски, Ј. 1979. *Огнено семејство – Спомени на Лика Чојова*. Тетово: Полог.
- Павловски, Ј. 1979. *Судењата како последен пораз*. Тетово: Полог.
- Павловски, Ј. 1980. *Кажувања*. Тетово: Полог.
- Павловски, Ј. 1979. *Тито во Македонија*. Тетово: Полог.
- Павловски, Ј. 1979. *Бев со нив*. Тетово: Полог.
- Поповски, А. 1980. Предговор во *Кажувања*. Тетово: Полог.
- Сталев, Г. 1994. *Последниве сто години македонска книжевност*. Скопје: Матица.
- Старделов, Г. 2005. *Македонско сонце*, бр. 593.
- Тодоровски, Г. 1983. *Подалеку од занесот, поблизу до бојот*. Скопје: Матица.
- Тоциновски, В. 1996. *Низ книжевниот континуитет*, Скопје: Матица.
- Ќорвезировска, О. 2019. *Раскажувачки Абраксас; стилајоинтерпретација*. <https://lektira.mk/kritika/raskazhuvachki-abraksasstakato-interpretacija/>

- Христов, А. 1979. Предговор во *Судењата како последен йораз*. Тетово: Полог.
Чаловски, Т. 2002. *Прочии*. Скопје: Штрк.
Шелева, Е. 2001. *Културолошки есеи*. Магор: Скопје.
Lotman, J. 1970. *Predavanja iz strukturalne poetike*. Beograd: Zavod za izdavanje
ucbenika.

Biljana Rajčinova-Nikolova

**DOCUMENTARY PROSE AND OPINION JOURNALISM OF
JOVAN PAVLOVSKI
(an original document of the time and direct testimony of a part of our history)**

Summary

Jovan Pavlovski is a Macedonian poet, writer and publicist with great experience and creative energy, who in his works collects history in a single time - Macedonian time. As a representative of the third generation of contemporary Macedonian writers, he has been present on the Macedonian literary scene for more than six decades as a poet, short story writer and writer for children and adults, but also as a publicist. On the occasion of 70 years of his work, the paper referred to his life and work, focusing on the documentary prose and journalism. For this purpose, the paper analyzed some of his documentary and opinion journalist works. It was concluded that the documentary prose varies on the theme of memory, directly referring to the document and fact, i.e. the documentary material, while opinion journalism varies on the theme of the maturation of the Macedonian Republic.

Keywords: Jovan Pavlovski, documentary prose, journalism, history - historical, fiction - fiction.